

Проблеми атрибуції херсонеської кераміки з полісів Північно-Західного Причорномор'я

Вікторія КОТЕНКО (Полтава)

*к. і. н., Національний музей-заповідник українського гончарства,
провідн. н. с., kotenkovikt@gmail.com*

Характер міжполісних контактів у басейні Понту Евксинського в доримський час, не зважаючи на значний масив історіографії з даного питання, досі лишається полемічним. З-поміж них особливе місце займають зв'язки Херсонеса Таврійського з полісами Північно-Західного Причорномор'я, адже, не зважаючи на географічну близькість, дані центри мали свої особливості культурного та економічного розвитку. Попри важливість писемних джерел у дослідженні даної теми, наймасовішим тут все ж виступає археологічний матеріал, зокрема кераміка. Визначення центрів її виробництва лежить в основі дослідження матеріальної культури будь-якого античного полісу. В процесі такої атрибуції часто виникають ситуації, коли складно однозначно віднести виріб до продукції того чи іншого осередку, тому фактично виникають цілі колекції кераміки «невизначених центрів». Здебільшого це стосується амфорного матеріалу, хоча сюди можна віднести й значний масив столового посуду.

Той факт, що херсонеська продукція в тарних амфорах проникала до Ольвії, засвідчений в історіографії вже досить давно. Для прикладу варто згадати замітку С. С. Дложевського 1930 р., та дослідження М. І. Золотарьова 1990-х рр., який власне й ставив за мету визначити динаміку торговельних зв'язків між полісами та укладання каталогу херсонеський клейм з Ольвії. Результати його напрацювань дали поштовх до розширення наукових інтересів у цьому напрямку, адже виділення інших категорій херсонеської продукції в матеріалах Ольвії стало лише питанням часу. Особливо це стосується елліністичного періоду, коли економічні контакти між полісами були досить налагодженими.

Якщо атрибуція амфор херсонеського виробництва з Ольвії, Тіри та Ніконія на даному етапі археологічних досліджень вже не є проблематичною, то походження деяких типів глиняного столового посуду та пластики лишається дискусійним. Перш за все, це стосується масиву столової кераміки з червоним кольором черепка, яка в елліністичних матеріалах означених полісів нині часто віднесена до неатрибутованої. Вона представлена переважно уламками столового посуду, на стінки якого було нанесено орнамент у вигляді оперізуючих смуг або рослинні сюжети рідкою червоною фарбою.

В Ольвії така кераміка зустрічається досить часто в елліністичних шарах і неодноразово привертала увагу дослідників. Історіографія з да-

ного питання є обмеженою, однак висловлені в окремих роботах позиції є принциповими, а деякі взагалі потребують перегляду. Такий аспект як керамічний імпорт в системі херсонесько-ольвійських контактів взагалі не був окремим предметом дослідження у вітчизняному антикознавстві. У зв'язку з цим, варто зауважити, що інтерес до характеру відносин між цими полісами завжди перебував в економічній чи політичній площині. Дослідження ж кераміки, за виключенням амфорної тари, відбувалося здебільшого в культурологічних і мистецтвознавчих ракурсах, тому гончарні вироби не розглядалися в якості категорії товару, що, в свою чергу, не дозволяло поставити питання про наявність херсонеської кераміки в елліністичних матеріалах Ольвії. Ще однією особливістю історіографії з даного питання, причому як давньої так і сучасної, є пріоритет в атрибуції кераміки з віддалених центрів Ойкумени, а от вироби з сусідніх полісів у Північному Причорномор'ї ідентифікуються не з такою точністю та однозначністю. Хоча це пояснюється не стільки науковою суперечливістю у таких визначеннях, скільки незначною кількістю публікацій місцевих глиняних виробів північнопричорноморських полісів.

Дослідження у цьому напрямку очевидно варто починати з перших робіт про елліністичну кераміку полісів Північного Причорномор'я. Відносно Ольвії, однією з таких робіт була стаття Е. фон Штерна 1910 р. про елліністичний декорований посуд з розкопок Ольвії від кінця XIX ст. У ній було опубліковано здебільшого цілі вироби з некрополя, завдяки чому є можливість вивчати не лише морфологію такого посуду, а й його декор.

У 1940 р. було опубліковано одразу кілька робіт, присвячених місцевому ольвійському гончарному виробництву, куди очевидно потрапили й вироби херсонеського походження. Наприклад, у статті Т. М. Кніпович про місцеву ольвійську кераміку з розкопу «И» розглянуто групу елліністичних розписних виробів, до якої автор віднесла глеки з рослинним орнаментом. Вони виготовлені з червоної глини з домішками слюди, кварцу, вапняку, яку автор вважала «типовою ольвійською», хоча такі характеристики сировини притаманні саме для херсонеського гончарства. Рослинний орнамент виконано червоною або буро-коричневою фарбою на поверхні, покритій ангобом, або ж без попередньої обробки. Очевидно, частину з них все ж варто віднести до керамічного імпорту з Херсонеса Таврійського. Адже саме там зустрічаємо аналогічне декорування посуду у масовому матеріалі як з самого центру, так й з поселень хори. Тому центр виготовлення такої кераміки з Ольвії варто переглянути.

Децю пізніше, у 1982 р., вийшла стаття К. І. Зайцевої про групу елліністичної місцевої розписної кераміки з рослинним орнаментом з Ольвії. У ній автор розглянула переважно глеки, частина з яких вже

була опублікована раніше. Зокрема привертає увагу той факт, що згаданий Е. фон Штерном глек з рослинним та лінійним орнаментом, за спостереженнями К. І. Зайцевої, виготовлений не зі світлої-жовтої глини, а з червоно-оранжевої. Окрім того, ще кілька уламків з більшою вірогідністю за низкою ознак варто віднести до херсонеської продукції. Але, слідом за Т. М. Кніпович, така декорована кераміка була визначена як ольвійське місцеве виробництво. Хоча й варто зазначити, що у цьому випадку автору вже були частково відомі вироби херсонеський майстерень, тому атрибутування вибірки було зроблене у супроводі численних коментарів.

Порушити знову питання виділення херсонеської кераміки в Ольвії стало можливим завдяки накопиченню нових матеріалів та їх публікації, не стільки з самої Ольвії, скільки з поселень херсонеської хори, де така продукція є масовою. Цьому сприяв також перегляд старих колекцій, що дозволило нині співставити окремі типи виробів.

Якщо економічні відносини Херсонеса Таврійського з Ольвією підтверджуються, в першу чергу, епіграфічними пам'ятками, то для з'ясування контактів з Тірою на перше місце виходять суто археологічні джерела. Відомо, що один з маршрутів морського сполучення лівобережного Понту пролягав від гирла Тіраса до берегів Західної Таврики, омиваючи Ольвію, тому сліди безпосередньої торгівлі між ними мали б лишитися в матеріалах обох центрів. Надійним археологічним джерелом з цього питання, на наш погляд, може слугувати кераміка херсонеського виробництва з розкопок Тіри, на що вже було акцентовано увагу в історіографії. Зокрема у статті Т. Л. Самойлової та С. В. Строкіна в контексті вивчення міжполісних відносин північнопонтійських центрів розглянуто групи столового посуду ольвійського, херсонеського та боспорського виробництва. Важливим зокрема є висновок, що гончарна привізна кераміка очевидно виступала тут в якості окремої категорії товару і надходила сюди разом з продуктами в амфорах, які були основним предметом збуту херсонеських купців.

В першу чергу, варто враховувати, що даний тип довізної кераміки в загальному масиві матеріалів Тіри не є масовим. Мова йде переважно про нечисельні фрагменти столового посуду з характерними ознаками виробництва у майстернях Херсонеса Таврійського — червоної глини з притаманними домішками у вигляді частинок вапняку та типового декору поверхні червоною фарбою у вигляді оперізуючих смуг та рослинного орнаменту. Кераміка херсонеського виробництва, що походить з Тіри, представлена виключно посудом, серед якого виокремлюються форми — столові глеки (за вінцем та стінками) та фляга (за характерним профільованим горлом). Їх об'єднують петрографічні характеристики (за візуальними спостереженнями), а також стиль декору. До окремої групи

віднесено фрагменти виробів з оранжевої глини зі слідами лискування, адже їх приналежність до херсонеського виробництва лишається під сумнівом.

Значно менше відомостей маємо про контакти Херсонеса Таврійського з Ніконієм, матеріальна культура якого містить обмежені серії знахідок херсонеського виробництва, зокрема тарних амфор. До окремої категорії знахідок з елліністичних шарів Ніконія варто віднести фрагменти гончарного столового посуду та дрібної керамічної тари, які за рядом ознак можуть бути віднесені до херсонеського виробництва.

Так з матеріалів Ніконія маємо серію фрагментів столових розписних глеків та одиничні фрагменти фляг, які мають широкі аналогії з розкопок як самого херсонеського городища, так і поселень його хори у Північно-Західній Тавриці. Принциповим є датування херсонеського керамічного імпорту до Ніконія, враховуючи особливості історичного розвитку цього поліса в елліністичний час. Знахідки херсонеського виробництва (амфори) звідси віднесено дослідниками до другої половини IV — середини III ст. до н. е., що хронологічно дозволяє співставити такі дати з останнім століттям першого історико-культурного (доримського) періоду в житті поліса. До цього часового проміжку цілком можна віднести й атрибутовані вироби, які датуються на матеріалах Херсонеса та поселень його хори дещо ширше, серединою IV—III ст. до н. е.

Таким чином, атрибуція кераміки херсонеського виробництва з полісів Північно-Західної Таврики базується на перегляді старих колекцій з виділенням специфічних рис такої продукції — петрографічних та оздоблювальних. На сучасному етапі досліджень важливо переглянути попередні висновки про асортимент місцевої ольвійської кераміки, а також корелювати херсонеський керамічний імпорт з хронологією означених полісів у Північно-Західному Причорномор'ї.

